

1883–1916 m. katekizmai ir jų religijos terminų reikšminės grupės

AUŠRA RIMKUTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Katekizmas (gr. *katēchēsis* – nurodymas, pamokymas) – tai glaustas krikščionybės pagrindų išdėstymas (VLE IX 2006: 566; dar žr. RŽ 1991: 187; KEŽ 1997: 162; LLE 2001: 224) arba, kaip rašoma kun. Kazimiero Skrodzčio *Trumpame Katekizme arba Vadovėlyje į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją* (1904), – tai „pamokimas per klausimus ir atsakymus, kas priguli nuo žmogaus: 1) Dievui, 2) artimui ir 3) laimei paties žmogaus, o įpatingai jo dušios“ (TK 9)¹. Taigi katekizme paprastai klausimų ir nesudėtingų atsakymų forma pateikiamos tikėjimo tiesos, sakramentai, krikščionių tikėjimo išpažinimas, svarbiausios maldos, Dešimt Dievo įsakymų ir kita. Žinoma, katekizmo turinys priklauso nuo išleidimo laikotarpio ir adresato. Jis gali būti skirtas vaikams, jaunuoliams, suaugusiesiems, t. y. pasauliečiams, taip pat kunigams, vyskupams ir kt. (dar žr. VLE IX 2006: 566–567). Jų būta įvairios apimties. Kunigai prieš įšventinimą duodavo ir tebeduoda įžadus laikytis katekizmo tiesų.

Jau krikščionybės pradžioje iš katekizmo buvo mokoma tikybos dalykų. Pirmasis vadovėlis katekizmo pavadinimu išleistas XVI a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje (1529). Tai protestantiškas Martyno Liuterio *Katekizmas* (Didysis katekizmas dvasininkams ir Mažasis katekizmas parapijiečiams). Pirmuoju katekizmu lietuvių kalba (taip pat ir pirmąja spausdinta lietuviška knyga) yra laikomas Martyno Mažvydo *Katekizmas* evangelikams liuteronams (1547). Katalikams pirmąjį katekizmą parengė Mikalojus Dauša (1595)², evangelikams reformatams – Merkelis Petkevičius (1598). Tai ypač vertingi kalbos ir religinės minties istorijos paminklai.

Šiame straipsnyje trumpai apžvelgiami svarbaus lietuvių kalbos istorijos laikotarpio – XIX a. dviejų paskutinių ir XX a. dviejų pirmųjų dešimt-

¹ Citatose niekas netaisyta.

² Manoma, kad pirmasis katekizmas katalikams lietuvių kalba, sudarytas pagal vokiečių jėzuito P. Kanizijaus katekizmą, buvo išleistas 1585 metais, tačiau jo egzempliorių nėra išlikę (LLE 2001: 225).

mečių – katekizmai. Šaltiniai rinkti iš Vaclovo Biržiškos, Lietuvos TSR ir Lietuvos bibliografijų, taip pat Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos elektroninio katalogo. Reikia pasakyti, kad ne visi katekizmai vadinami žodžiu *katekizmas*. Šiame straipsnyje apžvelgiami katekizmai vadinti *išguldymu, mokslu, rankvedžiu, katechetišku pamokymu, vadovėliu, vadovu, šventąja istorija, tikybos pirmamoksliu arba mokslu, katalikų tikėjimo aiškinimu* ir pan. Kad tai katekizmas, paprastai nurodoma leidinio pratarinėje. Be to, būta leidinių, kurių pavadinime minimas žodis *katekizmas*, tačiau tai – visai ne katekizmas. Jie šiame straipsnyje neaptariami, pavyzdžiui, 1906 m. Vilniuje išleistas kun. Juozo Ambraziejaus *Elementorius su paveikslais, poteriais, katalikiškais katekizmais ir ministranturu kartu arba skyrioms be katekizmų, taip mažiems vaikeliams, kaip ir dideliems, trokšantiems išmokyti skaityti ir rašyti*³. Nors antraštiniame lape rašoma: „su poteriais, katalikiškais katekizmais ir ministranturu“, tačiau leidinyje šių dalykų nėra (LB I 2006: 115).

Straipsnio dėmesio centre – visi pagal minėtus šaltinius rasti ir prieinami katekizmai. Neaptariami tik pagal šaltinius aprašyti arba labai deformuoti leidiniai bei Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname saugomas 1908 m. Bruklina išleistas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičių ir Vilniaus vyskupysčių ir dėl Mohilovos*⁴ *archivovyskupystės. 3-ias spaudimas su pridėjimu 8 palaiminimų ir ministrantūros*. Visi jie svarbūs tiriant XIX a. galo – XX a. pradžios religijos terminijos kaitą. Žinoma, jų vertė nėra vienoda: vienuose vos vienas kitas lietuviškas terminas, gausu svetimų, o kituose – atvirkščiai. Be to, kai kuriuose galima rasti net terminų apibrėžčių, pastabų dėl terminų vartosenos ir pan. Dėl daugumos terminų terminiškumo abejonių nekyla. Jie ir renkami, norint parodyti, kokia buvo nagrinėjamo laikotarpio religijos terminijos padėtis, kaip ji keitėsi ir kas jai būdinga. Katekizmų apimtis taip pat nevienoda – nuo keliolikos iki kelių šimtų puslapių. Dažniausiai jie nedidelio formato.

Be to, šiame straipsnyje bandoma, remiantis iš kai kurių katekizmų (žr. šaltinių sąrašą) surinkta medžiaga, pateikti svarbiausias ir dažniausias reikšmines religijos terminų grupes ir apibrėžti, kas yra religijos terminas.

Šis bažnytinės literatūros žanras labai svarbus terminijos (ir apskritai kal-

³ Elementorius buvo dvasinės vyresnybės uždraustas (LB I 2006: 115).

⁴ Dabar – Mogiliavas (PV 2006: 281).

bos) šaltinis. Besiformuojančiai bendrinei lietuvių kalbai XIX a. gale–XX a. pradžioje katekizmai buvo nepaprastai reikšmingas dalykas. Juose lietuvių kalba (nors ir ne visada gryna) buvo fiksuojami esminiai tautos tikėjimo, kultūros, taip pat gyvenimo tekstai. Būtent iš jų matyti, kaip buvo kuriamos, diegiamos ir net įtvirtinamos bendrinės kalbos normos. Katekizmų terminijai būdingas ir pastovumas, ir kitimas. Ir tai, matyt, labai normalus to laikotarpio dalykas.

1883–1916 METŲ KATEKIZMAI

Per trisdešimt trejų metų laikotarpį – nuo 1883 m. iki 1916 m. – buvo išleista 86 katalikų ir 11 protestantų įvairios apimties katekizmų ir jų pataisytų ar papildytų leidimų (dalis pakartotiniai). Daugiausia katekizmų išspausdinta Mažojoje Lietuvoje – Karaliaučiuje, Tilžėje, Bitėnuose, taip pat Klaipėdoje, Seinuose (43 katekizmai), nes Rusijos imperijos valdžiai keturiasdešimt metų draudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis, kaip rašo Vytautas Merkys knygoje *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, „Vilniaus lietuviškų knygų leidybos centras buvo likviduotas. Ši leidyba susikoncentravo už Rusijos imperijos sienos, lietuvių gyvenamoje Prūsijos dalyje“ (Merkys 1994: 9)⁵. Matyt, palanki Lietuvos geografinė padėtis, taip pat gana senos lietuviškų knygų leidimo tradicijos ir sudarė sąlygas Mažajai Lietuvai tapti šių knygų leidybos centru. Nemažai jų ten išleista ir po 1904 metų (net 15).

Didžiojoje Lietuvoje – Vilniuje ir Kaune – buvo išleisti 26 katekizmai. Beveik visi jie pasirodė panaikinus spaudos draudimą. Nors ant kai kurių kontrafakcinių katekizmų viršelių rašoma, kad jų leidimo vieta – Vilnius, tačiau iš tikrųjų jie spausdinti Mažojoje Lietuvoje (1 pav.).

Nemaža dalis (17 katekizmų) išspausdinta už Mažosios ir Didžiosios Lietuvos ribų – Rusijoje (Sankt Peterburge (anuo metu – Petrogradas) ir Maskvoje), Jungtinėse Valstijose (Čikagoje, Filadelfijoje, Bruklaine ir Šenandoa (PV 2008: 399), Vaukegane (Ilinojaus valstija)). Atkreiptinas dėmesys, kad tai po 1903 m. išėję katekizmai.

⁵ Vanda Stonienė knygoje *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)* rašo, kad „Vilnius ir spaudos draudimo metais išliko svarbus leidybos centras. Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos duomenimis, 1869 m. Vilniuje išėjo 155 leidiniai, 1882 m. – 286, 1900 m. – 455, 1903 m. – 690. Daugiausia jų išleista žydų, rusų ir lenkų kalbomis, kasmet po kelis leidinius pasirodydavo lotynų, vokiečių, prancūzų kalbomis“ (Stonienė 2006: 21).

1 pav. Kontrafaktinis katekizmas, išspausdintas Tilžėje 1901 m.

Spaudos draudimo laikotarpiu išleisti katekizmai yra kontrafaktiniai⁶. Kai kuriuose autoriai ar sudarytojai visai nenurodyti, matyt, slaptumo sumetimais. Slepiami buvo ir išleidimo duomenys. Antraštiniame lape buvo rašoma išgalvota leidimo vieta ir metai. Priešantraštiniame puslapyje dažnai rašoma aprokata, pvz.: *Spausdinti leista. Kaunę. Vasario m. 8 d. 1863 m. Žemaičių Vyskupas* (2 pav.) arba *Iszpausti daleido. Vilniuje 1863 metuose Vasario 8. dienoj Vyskupas Žemaičių: Motiejus Valancziauskas*, arba *Дозволено цензурою. Вилно 1864 г.* ir kt. Knygelės gana dažnai buvo pasirašomos slapyvardžiais, pavyzdžiui, kunigas Žalvaris (kun. P. Legeckas), A. Kurietis (kun. A. Alekna), Petras Gražbylys (kun. P. Januševičius), dėdė Atanazas (kun. K. Pakalniškis), Ranka (kun. P. Statkauskas), kartais net slapyraidžiais, pavyzdžiui, J. D. (kun. Juozas Danielius), J. K. (kun. Juozas Katilius), J. P. (Julė Pranaitytė), K. J. (kun. Kristupas Jurkšaitis).

Visi katekizmai verstiniai. Versta daugiausia iš lenkų, taip pat iš rusų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbų. Šiame straipsnyje jie skirstomi į katalikų, evangelikų reformatų ir evangelikų liuteronų katekizmus.

KATALIKŲ KATEKIZMAI

Daugiausia 1883–1916 metais išleista katalikų katekizmų – net 86. Visi jie straipsnyje aptariami pagal leidimo vietą bei metus ir pagal paskirtį. Kadangi uždraudus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis daugiausia

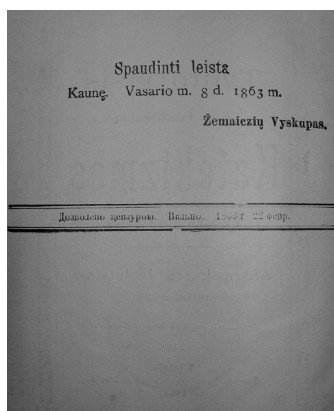
⁶ Išimtis – D. J. Deharbės *Rymo katalikiškas didesnysis katekizmas dėl lietuviškų mokslinių Amerikoje*, išleistas 1904 m. Čikagoje.

leidinių buvo išleista užsienyje, pirmiausia aptartini ne Didžiojoje Lietuvoje išspausdinti katekizmai.

Už Didžiosios Lietuvos ribų išleisti katekizmai

Daugiau nei trečdalis katalikų katekizmų išspausdinta Tilžėje – svarbiame draudžiamosios lietuviškos spaudos leidimo ir platinimo centre (31 katekizmas). Labai paklausus ir populiarus buvo kun. Rocho Filochovskio (Roch Filochowski, 1838–1896) katekizmas – aptariamam laikotarpiui išleisti keli jo vertimai. Į lietuvių kalbą iš lenkų kalbos išvertė aktyvus to meto lietuviškų knygų leidėjas kun. Aleksandras Vytartas (1837–1863?). Tai *Szwiesibė tikejimo arba Trumpas iszguldimas reikalingiausiu Rimo-katalikiszko tikejimo daliku* (Tilžė, 1888; yra vysk. M. Valančiaus aproбата, be to, antraštiniame lape nurodyta, kad išleista Vilniuje 1860 m.). V. Biržiška šio katekizmo kitu leidimu laiko A. Vytarto verstą R. Filochovskio *Trumpą katekizmą* (1889, 1893, 1894, 1895, 1897). Tačiau jame yra elementorius, ministrantūra ir kitų priedų, be to, skiriasi katekizmo tekstai, todėl šios knygelės aptartinos kaip skirtingos.

2 pav. Kontrafakcinio katekizmo aproбата

Taigi, kaip jau minėta, A. Vytartas išvertė ir *Trumpą katekizmą pagal kunigo Pilakauskio iszguldimo su nekureis naudingais pridėjimais* (Tilžė, 1889; yra vysk. M. Valančiaus aproбата, nurodyta, kad išleista 1863 m. Vilniuje). Katekizmas nuo 1888 m. išleisto skiriasi tuo, kad jame yra pateikta abėcėlė ir skiemenavimas, šv. Pranciškaus Saleziečio trumpas pamokymas, kaip reikia šventą rožančių kalbėti, ministrantūra ir kiti priedai. 1897 m. Tilžėje

išleistas *Trumpas katekizmas pagal iszguldymą kunigo Pilakauskio su nekureis naudingais pridėjimais* (yra vysk. M. Valančiaus aprobata, nurodyti 1860 leidimo metai Vilniuje). Lietuvos TSR bibliografijoje 1893 m. katekizmas aprašytas pagal deformuotą egzempliorių ir šaltinius. Jis šiame straipsnyje nenagrinėjamas. Tas pats katekizmas išspausdintas Tilžėje 1894 m. (yra vysk. M. Valančiaus aprobata, nurodyti 1860 išleidimo metai). 1895 m. išleistas *Trumpas katekizmas pagal kunigo Filochowski'o iszguldimo su nekureis naudingais pridėjimais* (Tilžė; aprobavo vysk. M. Valančius, nurodyta, kad išleista 1860 m. Vilniuje). 1889–1897 m. išleistuose katekizmuose ministrantūra yra lotynų kalba. 1905 m. Tilžėje, pagal Lietuvos bibliografijos duomenis, išėjo du katekizmai (skiriasi jų apimtis).

Kun. R. Filochovskio katekizmą iš lenkų kalbos išvertė ir Vaižgantas (1869–1933). Pirmasis leidimas išėjo 1897 metais. Lietuvos TSR bibliografijoje jis aprašytas pagal 1898 m. leidimą *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas Vaiszganto verstas* (yra Žemaičių vyskupo aprobata, antraštiniame puslapyje nurodyta, kad knygelė išleista Vilniuje) ir šaltinius. 1898 metų katekizmo pratarinėje Vaižgantas rašo, kad „*Trumpasis kun. Filochowskio katekizmas* bus už kitus panašius geresnis, ką patvirtina ir lenkų balsai, ir didelis jo išsiplatinimas tarp lietuvių: pirmos laidos, nors buvo baisiai sudarkyta, jau išsiplatino 20.000“ (TFK 1898 4–5). Be to, šiame leidime išnašose yra pateikti kai kurių žodžių atitikmenys lenkų kalba. Lietuvos TSR bibliografijoje šis 1898 metų katekizmo leidimas laikomas antru (LTSRB 1985: 365).

1901, 1902, 1905 (šis leidimas yra 1901 m. kontrafakcinio katekizmo pakartojimas), 1907, 1913 m. išėjo *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas Vaiszganto verstas*. Tai, kaip rašoma antraštiniame lape, antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vaižgantas pratarinėje *Lietuviai neapsigaukite!! Szita kningelė – tai „Katekizmas“; ne „Elementorius“!!* rašo, kad katekizmas – tai „trumpas, lengvas supratimui tikybos mokslas“ (TFK 1901 3). Vaižgantas šiek tiek taisė katekizmo kalbą. Tai matyti iš išnašų, kuriose jis pateikia iki tol poteriuose vartotus atitikmenis, pvz.: terminus *malonė, tikėjimas, globėjas, pasaulis, paskutinioji vakarienė*, bet ne *łoska, viera, apiekūnas, svietas, paskutinioji večerė* ir pan.

1904 m. išleistas *Trumpasis Katekizmas Kun. Filochowskio, Vaiszganto verstas. Treczią kartą iszleistas, pataisytas*. Vienas katekizmas, kaip rašoma antraštėje, išspausdintas Vilniuje (yra Žemaičių vyskupo aprobata; nurodyta, kad išleista 1863 m.), o kitas – Tilžėje (aprobatos nėra). Tačiau abu išleisti

Tilžėje. Jų išnašose teikiami kai kurių žodžių atitikmenys lenkų kalba. Lietuvos TSR bibliografijoje rašoma, kad „daugumos egzempliorių viršelyje ant kontrafakcinio išleidimo duomenų užklijuota tuščia lipdė. Antraštinuose puslapiuose nevienodos vinjetės ir kiek skirtingi šriftai“ (LTSRB 1985: 366).

Kitų katalikų katekizmų 1883–1916 m. laikotarpiu išleista kur kas mažiau. Iš to meto katekizmų didele apimtimi (nuo 332 iki 440 puslapių) išsiskiria *Mokslas Rimo kataliku* (Tilžė, 1888, apie 1900 (2 katekizmai; skiriasi tik 325–332 puslapiai, praktiškai tai vienodi leidiniai), 1905 m.). Nors katekizmo autorius nenurodytas, žinoma, kad parengė Žemaičių vysk. Motiejus Valančius⁷, redagavo kun. A. Vytartas, o rašybą taisė poetas Maironis (LTSRB 1985: 257). Autorius prakalboje rašo, kad jis stengėsi „idant kiekvienas Lietuwis ir Žemaitis galētu lengwei skaititi ir suprasti wis, kas tik szioje knįgelėje ira paraszita. Iszmecziau žodžius įvairius ir daugumai nesuprantamus, o rasziboje prisiłaikiau kiek galėdamas žinomu man lietuwiszku kałbamokslu“ (MRK 1888 5). 1905 metų leidimas nėra A. Vytarto taisytas 1888 m. leidimas, o ankstesnis.

Mažonoje Lietuvoje išspausdinti du kunigo, knygų autoriaus ir vertėjo Petro Legecko (1844–1934) *Katakizmai katalikiški, visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszciokų, su lementoriu ir ministranturu. Parasziti kunigo Žalvario* (1892 m. (2 katekizmai); abu išleisti Tilžėje, nors antraštiniame lape parašyta, kad Vilniuje; šie katekizmai šiek tiek skiriasi rašyba, tačiau, aptariant religijos terminus, manoma, kad tai nėra svarbu, jie laikomi vienu leidiniu). 1903 m. Bitėnuose⁸ išėjo *Katakizmai katalikiški. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszciokų su Lementoriu ir Ministranturu*. Medžiaga rinkta iš 1892 m. Tilžėje ir 1903 m. Bitėnuose išleistų katekizmų, kurių turinys visiškai tapatus, tačiau skiriasi leidimo vieta ir kai kurie rašybos dalykai. Kitas 1892 metų katekizmas išleistas Vilniuje. Jis puslapių skaičiumi ir rašyba sutampa su Bitėnuose išleistu katekizmu, todėl nenagrinėjamas. Dalis teksto visuose katekizmuose yra lotynų kalba.

Tilžėje 1898 m. išleistas kun. Martyno Sederavičiaus (1829–1907)⁹

⁷ Vysk. M. Valančius (1801–1875) – vienas pirmųjų „nelegalios spaudos organizatorių Mažonoje Lietuvoje <...>. Jau 1867 m., iš savo lėšų sudaręs specialų fondą knygoms spausdinti (8000 rb.), jis per Tilžės katalikų kunigą J. Zabermanną (J. Cabermaną) susisiekė su tenykščiais spaustuvininkais ir pradėjo sistemingai leisti lietuviškas knygas“ (Stonienė 2006: 23). Į knygų leidybą vyskupas įtraukė ir kitus kunigus, ir pasauliečius.

⁸ Bitėnuose išleistas tik vienas katekizmas.

⁹ Kun. M. Sederavičius, kaip rašo V. Stonienė, ėmėsi M. Valančiaus pradėto nelegalios lietuviškos spaudos leidybos ir platinimo organizatoriaus darbo“ (Stonienė 2006: 30). Jis Suvalkijoje į šį darbą įtraukė bajorą

katekizmas *Poterei, Aktai ir kiti reikalingiausi daiktai, kurius turi žinoti krikščionis Rymo-Katalikų tikėjimo. Parasze kunigas M. S. Dalis* knygelės teksto yra lotynų kalba. Išnašose pateikta terminų sinonimų. Matyti, kad pirmenybė teikiama lietuviškiems religijos terminams, pvz.: *nuodėmklausys, ypata, kančia, yščius*, o ne *spaviedninkas, asaba, muka, gyvatas* ir pan.

1902 m. Tilžėje išleistas leidinys pavadinimu *Trumpi Rymo-Katalikų Katekizmai. Aiszkei iszguldyti dėl pamokymo vaikų prie pirmosios Spavėdnės ir S. Komunijos* (pirma dalis)¹⁰. Antraštiniame katekizmo lape autorius nenurodytas. Tai Gracijano Marcino Ževuskio (Rzewuski, 1827–1897) katekizmo *Mały katechizm rzymsko katolicki* vertimas. Kas išvertė, nenurodyta. Prakalboje rašoma, kad knygelė skiriama vaikams, kurie ruošiasi eiti prie pirmosios Komunijos, ir jaunimui.

1903 m. Tilžėje išėjo kunigo, istoriko, religinių raštų autoriaus ir vertėjo Antano Aleknos (1872–1930) *Katekizmo pirmamokslis arba Trumpas Suglaudimas visų reikalingiausių mokslų švento katalikų Tikėjimo. Parašė A. Kurietis*. Knygelė labai trumpa – tik 16 puslapių. Nėra pratarinės. Pateikti poteriai ir svarbiausi tikėjimo klausimai ir atsakymai. Be to, nėra aprobatos.

1904 m. taip pat Tilžėje išleistas kun. Kazimiero Skrodztkio *Trumpas Katekizmas, arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją*. K. Skrodztkis (1798–1874) buvo Kulių klebonas. Pirmas katekizmo leidimas buvo parašytas 1850 m. Tai antras leidimas, parengtas po kunigo mirties. Knygelės pradžioje įdėtas *Išleistojų žodis* ir autoriaus pratarinė, kurioje rašoma, kad trumpas pamokymas „apie naudingą atlikimą visų reikalingiausio griešnam žmogui prie išganymo dušios sakramento pakutos šv. ir verto priėmimo Kuno ir Kraujo Jėzaus Kristaus“ skirtas „dėl jaunuomenės žemaičių katalikų“ (TK 1904 8). Tais pačiais metais Tilžėje J. Šenkės spaustuvėje išspausdintas kalbininko, publicisto, visuomenės veikėjo, kunigo Povilo Januševičiaus (1866–1948) *Trumpas Rankvedelis Katekėzos ir Omylių apsakynėtojams. Pirmoji ir Antroji Dvasiškosios Iškalbos Dalis Katekėtika ir Omyletika. Dovanelė Broliams Kunigams ir Katekėtams*. Prieš antraštę parašytas autoriaus slapyvardis – Petras Gražbylys. Knygelės pratarinėje rašoma, kad ji skiriama seminarijų klierikams, parapijų kunigams ir visiems „Katekėzos ir Omylių apsakynėtojams“ (p. 3).

S. Kušeliauską, eigulį J. Antanavičių ir apylinkės patikimus valstiečius. „M. Sederavičiaus grupė leido ir platino religinio turinio knygas. Pats kunigas tamsiomis naktimis vežimu ne tik po savo parapiją, bet ir tolimas Žemaitijos vietas, Seinus gabeno spaudą, o jo talkininkai ją skleisdavo tarp vietos gyventojų“ (Stonienė 2006: 31).

¹⁰ Apie antrą katekizmo dalį bibliografijoje duomenų nėra.

1905 m. Tilžėje išėjo *Katekizmas, arba, Poteriai ir jų išsguldimas ir rožanczius su maldomis rytmetinėmis ir wakarinėmis*. Jo autorius ir vertėjas nenurodyti.

Bemaž dešimtadalis katalikų katekizmų išleisti kitame stambiam XX a. pradžios lietuvių kultūros centre – Seinuose (8 katekizmai). 1899 m. tikriausiai Seinuose išspausdintas Antano Baranausko (1835–1902) iš lotynų kalbos išverstas *Katekizmas iš dekreto Susirinkimo bažnyčios tridentiškio prabaščams, liepiant Pijui penktam, popiežiui, išduotas Rymę met. 1566 išspaus-tas*. Šio katekizmo egzempliorius saugomas Anykščiuose A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialiniame muziejuje, mikrofilmas yra Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje.

1908 m. Seinuose išleistas katekizmas *Maža dovanėlė Lietuvos jaunimui*. Jį parašė kun. S. Narkevičia. Tai antras leidimas, kurį kunigas parengė „pažadintas geros kloties pasekmėmis, pataisęs spaudos klaidas, ir daugumą labai naudingų perspėjimų pridėjęs“ (p. 9). Pirmam leidimui medžiaga buvo rinkta, kaip rašoma *Prakalboje prie antrojo išleidimo*, iš kun. A. Marcinskio, F. Birkauckio, Chaignono, Krulickio, Arnato, Osmalauckio ir kitų darbų (p. 9).

Seinuose 1910 m. išleisti kun. Jurgio Felikso Sragio *Poteriai, Prisakymai ir Katekizmas pagal Rymo Katalikų mokslo*. Anot V. Biržiškos, leidinio kalbą taisė K. Būga (Biržiška 1939: 2545). Katekizmas skirtas tiems, kurie ruošiasi eiti pirmosios Komunijos. Prakalboje autorius rašo: „Negalėdamas žmonių vartojamu žargonu rašyti, kad netapčiau kaltas lietuvių kalbos teršimo ir jos apjuokimo, turėjau imti daug tokių žodžių, kurių žmonės nesupranta: bet, man rodos, iš to nebus didelio vargo skaitytojams, nes, spaudai pagrįžus, greitai atsimis žmonės užmirštuosius savo žodžius ir prie naujųjų, savo kalbos dvasiai pritinkamųjų, pripras daug lengviau, neko kad priprasti turėjo prie svetimųjų, kaip šitai: „ščeslyvas, macnus, loska, prijemnus“ šių savųjų vietoj: „laimingas, stiprus, malonė, malonus“ (p. 1). Kad visi suprastų katekizme vartojamus žodžius, autorius leidinio pabaigoje pateikia žodynėlį, kuriame aiškina nesuprantamus žodžius.

Ten pat 1911 m. išspausdintas kun. Juozo Širvio parengtas *Trumputis katekizmas vaikeliams: maža dovanėlė kalėdojant*, 1912 m. Povilo Stakausko (slapyvardis Ranka) *Ar moki katekizmą? Maža dovanėlė vaikams* ir kun. Juozo Danieliaus¹¹ *Trumpas katekizmas: skiriamas vaikeliams, besiruošiantiems*

¹¹ Juozas Danielius (1885–1968) – pedagogas, kunigas, baigiantis Antrajam pasauliniam karui pasitraukęs į Vakarų, vėliau apsigyvenęs Kanadoje. Rašė *Lietuvos mokykloje* pedagoginiais ir katechetiniais klausimais (LB I 2006: 269).

į pirmąją išpažintį ir šv. komuniją. 1913 m. išėjo antras kun. J. Danieliaus katekizmo leidimas. 1914 m. Seinuose išleistas *Antras vaikams katekizmas*, parengtas kun. Juozapo Lesausko, taip pat Kvėdarnos kunigo Antano Tirylio *Naujas trumpas katekizmas lengvas vaikeliams rengtis prie pirmosios šv. Komunijos*.

Neoficialiojoje Mažosios Lietuvos sostinėje – Karaliaučiuje – 1913 m. išspausdintas iš vokiečių kalbos Kristupo Jurkšaičio išverstas tikybos vadovėlis *Wieros dalykai ant isz galwôs iszsimokinimo sziuilems Rytprusu prowincy*.

Klaipėdos kraštas taip pat priklausė Mažajai Lietuvai. 1883 m. Klaipėdoje išleistas kun. Augustino Švarko (A. Schwark, 1824–po 1886) *Katalikiškas katekizmas su pridejimu trumpo suglaudimo nusidavimų Šventojo rašto Seno ir Naujo testamento ir kelių reikalingų maldų*. Tai antras pataisytas ir papildytas leidimas. Pirmas leidimas pasirodė 1863 metais. Čia taip pat 1903 m. išėjo antra dalis *Katekizmo Rymo katalikų* ir 1904 m. *Katekėtika, arba Dvasiškos iškalbos mokslas*.

Kaip matyti iš aptartų katalikų katekizmų, pusė jų išleista Mažojoje Lietuvoje (43 katekizmai), kiek mažiau nei ketvirtadalis (17 katekizmų) – ne Didžiojoje ir ne Mažojoje Lietuvoje. Jungtinėse Amerikos valstijose, Čikagoje, išleisti net 7 katalikų katekizmai: D. Josefo Deharbės *Rymo katalikiškas didesnysis katekizmas dėl lietuviškų mokslinių Amerikoj* (1904), Rodericko Aloysiaus Eacheno *Ižengiamasis katekizmas* (1910), kurį iš anglų kalbos išvertė Mykolas Leonas Krušas. 1914 m. išleistas antrasis R. A. Eacheno *Katekizmo mažiems vaikams* leidimas. Tais pačiais metais išspausdintas *Pilnos blaivybės katekizmas*. Trečiasis R. A. Eacheno *Katekizmo mažiems vaikams* leidimas pasirodė 1915 metais. Kun. F. B. Serafinas iš anglų kalbos išvertė ir 1915 m. išleido dviejų dalių *Krikščioniško Mokslo Katekizmą. Surengtą ir užgirtą trečiojo Baltimores Koncilijaus*¹². 1916 m. Čikagoje visuomenei pateiktas kun. Pranciškaus Gugio katekizmas *Trumpas Aiškinimas Tiesų Katalikų Tikėjimo*. Katekizmas parašytas „pasakojimo būdu, idant visi lengviau galėtų suprasti“ (p. 1).

Filadelfijoje išspausdinti 3 katekizmai: 1911 m. kun. P. Saurusaičio *Pirmosios komunijos vaikams katekizmas: ištraukos iš dekreto Šventosios kongregacijos S.S. apie pirmąją komuniją*, 1912 ir 1913 m. *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičių ir Vilniaus vyskupyscų ir dėl Mohilovos archiepiškosios* (trečiasis leidimas).

¹² Nors pagal Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos katalogo duomenis bibliotekoje turėtų būti abi katekizmo dalys, tačiau rasta tik antra.

Šenandoa (Shenandoah, JAV) 1906 m. parengtas *Katekizmas apie alkoholį*¹³. Iš prancūzų kalbos jį išvertė publicistė, vertėja, knygų leidėja Julė Pranaitytė (1881–1944). Ten pat 1907 ir 1910 m. išspausdintas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičių ir Vilniaus vyskupysčių ir dėl Mohilovos archiepiškosios (trečiasis leidimas)*.

Brukline 1908 m. išleistas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaičių ir Vilniaus vyskupysčių ir dėl Mohilovos archiepiškosios (trečiasis leidimas)*. Jis saugomas Amerikos lietuvių kultūros archyve Putname.

Sankt Peterburge (1914–1924 m. Petrogradas, prieškarinio Lietuvoje dar vadintas Petrapiliu, 1924–1991 m. Leningradas) 1916 m. išėjo kunigo Kazimiero Paltaroko¹⁴ *Tikybės mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas)*. Knygą sudaro trys dalys: I. *Poteriai*; II. *Šventoji Istorija*; III. *Katekizmas*. Autorius *Prakalboje* rašo: „Tikybės moksle Katekizmas stipriai surištas su šv. Istorija. Šv. Istorijos apsakymas aiškina Katekizmą, Katekizmas aiškina, kas ištiesai neišdėta šv. Istorijoje. Todėl šiame *Tikybės Moksle* abu dalyku sudėjau vienoje knygelėje“ (p. 3). *Tikybės mokslą* 1917 metais *Santaroje* kritikavo kalbininkas Jonas Jablonskis: „kun. Paltaroko katekizmas šių dienų ir ateities mokyklai visai netinka“ (Jablonskis 1933: 97–113). Apie religijos terminus, beje, recenzijoje neužsimenama. A. Jakšto manymu, „kun. Paltaroko šv. Istorija yra visų geriausiai sutvarkyta. Be to, ji pasižymi tikrai dailia aiškia kalba. Jei ji pradžios mokykloms ne visai tinka, – tai nebent dėl dviejų priežasčių: viena – ji perplati, antra – perbrangi“ (Jakštas 1923: 239).

1916 m. Sankt Peterburge išleistas naujas pataisytas *Trumpas katekizmas pagal kunigo Piliakauskio išguldymą*. Turbūt tai A. Vytarto vertimas. R. Filochovskio katekizmą į lietuvių kalbą išvertė ir Antanas Skinderis. Jo parengtą katekizmą *Trumpas katekizmas kun. Piliakauskio* 1916 m. Maskvoje išleido E. Paukštė.

Iš viso 1883–1916 metais už Didžiosios Lietuvos ribų išleista net 60 katalikų katekizmų, iš jų – beveik pusė spaudos draudimo laikotarpiu. Tai akivaizdus įrodymas, kad lietuvių tauta priešinosi spaudos draudimui ir leido nelegalią spaudą užsienyje, o platino Didžiojoje Lietuvoje. Dauguma katekizmų skirti vaikams mokytis. Taigi be tiesioginės paskirties – tikėjimo dalykų aiškinimo, jie buvo plačiai naudojami ir kaip mokomosios knygos.

¹³ Matyt, tuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo keliama blaivybės idėja. Išspausdintas net katekizmas: *juk girtuoklystė – tai nuodėmė*.

¹⁴ K. Paltarokas (1875–1958) – Lietuvos Katalikų Bažnyčios veikėjas, nuo 1926 metų vyskupas. Parengė ir išleido religijos knygų, tikybės vadovėlių (plačiau žr. LTE 1981).

Didžiojoje Lietuvoje išleisti katekizmai

1883–1916 metais Lietuvoje – Vilniuje ir Kaune – išleisti 26 katalikų katekizmai. Spaudos draudimo laikotarpiu jie buvo spausdinami Mažojoje Lietuvoje. Daugiausia šio religinio turinio knygelių išleista Vilniuje *Vilniaus žinių*, J. Zavadzkių, M. Kuktos ar kitose spaustuvėse (19 katekizmų).

Labai svarbūs, nagrinėjant religijos terminiją, yra visuomenės veikėjo, veiklaus lietuvių liturginės terminijos normintojo, katalikiškos spaudos bendradarbio kun. Juozo Laukaičio (1873–1952) katekizmai (plačiau žr. VLE XI 2007: 610). 1904 m. (ant viršelio 1905 m.) Vilniuje išleistas *Mažasis Katekizmas Vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventą Komuniją*. Antras leidimas 1907 m. Seinuose, trečias – 1914 m. ten pat. Katekizmai aprobuoti. Sudarytojas nenurodytas. Kun. J. Laukaitis XX a. pradžioje buvo vienas svarbiausių Bažnyčios lietuvių kalbos puoselėtojų. Jis pirmasis rimtai susirūpino poterių reforma – 1909 m. Seinuose subūrė vadinamąją Poterių komisiją, kurią sudarė kunigai A. Dambrauskas-Jakštas, A. Petrulis ir kalbininkai J. Jablonskis, K. Būga, J. Balčikonis ir J. Šlapelis¹⁵.

1905 m. *Vilniaus žinių* spaustuvėje išėjo net keturi Julijono Jasinsko iš lenkų kalbos išversti kun. Dionizo Bončkovskio (Dionizy Bączkowski, 1868–1953) leidiniai vaikams ir jaunimui: *Poteriai ir Katekizmas mažiems vaikams arba Trumpas išguldymas to, ką katalikų vaikas privalo mokėti. Įrankis pradiniam tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios mokslui; Trumpas katekizmas arba Prisigaminimas atbuvoimui išpažinties ir priemimui komunijos šv. Rankvedis išguldymui tikėjimo Rymo-Katalikų Bažnyčios; Vidutinis dogmatiškai-moraliskasis katekizmas: rankvedis išguldymui tikėjimo Rymo katalikų bažnyčios ir Rankvedis išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose*.

Tais pačiais metais Vilniuje išspausdintas *Trumpas katekizmas: patvirtintas dėl Žemaiczu ir Vilniaus vyskupysczu ir dėl Mohilevos archievyskupystės*. Tai Seinų vyskupo Antano Karoso (1849–1947) parengtas katekizmas.

1905 m. taip pat išėjo vos 16 puslapių *Trumpas katekizmas dėl jaunumenės*. Autorius ir (ar) vertėjas, rengėjas nėra nurodyti.

1906 m. *Vilniaus žinių* spaustuvėje išleistas kun. Juozo Ambraziejaus (1855–1915) *Trumpas Rymo-katalikų katekizmas: vaikeliams išpažintin (spaviedin) prisiruošti*. 1907 m. *Šaltinyje* (nr. 19) Jurgis Baltrušaitis¹⁶ rašė,

¹⁵ Plačiau apie J. Laukaitį ir Poterių reformą rašyta straipsnyje *Religijos terminijos tvarkyba* Draugijoje (Rimkute 2006: 150).

¹⁶ J. Baltrušaitis (1882–1915) – religinių knygų autorius, kunigas, bendradarbiavęs *Nedėdienio skaityme*, *Spindulyje*, *Vadove*, *Vilniaus žiniose* ir kituose periodiniuose leidiniuose (LB I 2006: 171).

kad katekizmas uždraustas dvasinės vyresnybės. J. Ambraziejus tais pačiais metais *Vienybėje Lietuvos* (nr. 25) išspausdino atsakymą, kad jis turįs Romos aprobatą. Tačiau *Šaltinyje* (nr. 23) paskelbtas dekretas apie tai, kad šis spaudinys „1907 IV 12 įneštas į Index librorum prohibitorum“.

1906 m. Vilniuje išėjo Jurgio Baltrušaičio parengtas trumputis *Vadovas amžinon laimėn tikėjimo ir doros keliu, arba trumpas išaiškinantis katekizmas (perspausdinta iš Dangaus rakto)*. J. Baltrušaičio sudarytas *Trumpas Rymo-katalikų katekizmas=Krótki rzymsko-katolicki katechizm* išėjo 1907 m. Jo antraštė ir tekstas lygiagrečiai yra lietuviškas ir lenkiškas.

Kun. Juozapo Rymeikio *Katechetiškų pamokymų* pirmoji dalis išleista 1906 m. Vilniuje, o antroji – 1907 m. Tilžėje. Tai, kaip pats autorius rašo leidinio pratarinėje, platesnis katekizmas: „Šiame darbe vartoju žinomus lenkiškus rankvedžius Stagračinskio, Zollnero, Možejausko ir kitų, visur dėdamas į pamatą kunigo Jokūbo Rozvodovskio katechizmą“ (p. 5). Pirmą *Katechetiškų pamokymų* dalis skirta maldoms „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“ ir „Tikiu į Dievą Tėvą“ plačiau aptarti. Antroje dalyje išsamiai nagrinėjama dešimt Dievo įsakymų ir penki Bažnyčios prisakymai, taip pat nuodėmės: septynios didžiosios, šešios prieš šventą Dvasią, keturios šaukiančios į dangų atkeršijimo ir devynios svetimosios.

1909 m. Vilniuje išleistas vadovėlis vaikams *Šventoji istorija ir katekizmas*. Jį iš lenkų kalbos išvertė Liudas Gira (1884–1946)¹⁷, o lenkiškas tekstas – Mogiliavo archivy skupo kun. S. Kozlovskio (Szymon Marcin Kozłowski, 1819–1899).

1915 m. Martyno Kuktos spaustuvėje Vilniuje išėjo *Katekizmas apie su-tvirtinimo sakramentą: su maldomis ir apeigomis lotynų ir lietuvių kalboje*. Iš prancūzų kalbos jį išvertė kun. V. Zacharevyčė.

Kaune iš viso per aptariamąjį laikotarpį išleisti 7 katalikų katekizmai. 1906 m. išleisti du: Dėdės Atanazo *Mažasis katekizmas, arba, Trumpas iš-guldymas tikėjimo tiesų: paskirtas vaikeliams prie pirmos šv. Komunijos pri-siruošiantiems* ir *Pirmoji išpažintis ir pirmoji šventa komunija: pirmą kartą rengiantiems vadovėlis*, kurį iš lenkų kalbos išvertė A. Vytartas. 1908 m. išspausdintas kun. Juozo Skvirecko parengtas, o Antano Baranausko išvers-tas iš lenkų kalbos *Platesnis katekizmas arba Švento Rymo-katalikų bažnyčios mokslo išguldymas patvirtintas Žemaičių ir Vilniaus vyskupijoms*. Ten pat 1913 m. išleistas labai nedidelės apimties kun. Juozapo Lesausko *Mažiesiems*

¹⁷ L. Gira – poetas, kritikas, dramaturgas, publicistas, vertėjas. 1901–1905 m. mokėsi Vilniaus kunigų semi-narijoje, tačiau ją baigęs kunigu nebuvo. Bendradarbiavo laikraščiuose *Vilniaus žinios*, *Lietuvos ūkininkas*, *Viltis* (LLE 2001: 155).

vaikams katekizmas. 1915 m. Kaune išėjo *Elementorius ir naujai ištaisytieji poteriai, patvirtinti Žemaičių vyskupo* bei kiek pataisytas tos pačios knygelės vaikams leidimas.

1916 m. Saliamono Banaičio spaustuvėje Kaune M. Dirsė išspausdino *Tikybos pirmamokslį, patvirtintą Žemaičių vyskupystei*. Katekizmo autorius nenurodytas. Adomas Jakštas-Dambrauskas¹⁸ rašė, kad nors XX a. antrame dešimtmetyje katekizmo mokyklose mokoma iš „vysk. Karoso, Pilakauskio, Laukaičio, Sragio, Rankos, Širvio, Lesauskio, Bončkausko ir kt.“, bet, deja, jiems galima prikišti ne vieną dalyką. *Tikybos pirmamokslio* kalba daili ir aiški, gryna, poteriai pataisyti. „Kai kas, nesugebėdamas surasti, kuo nauji terminai bei posakiai pakeisti, gal pagailestaus, kodėl nesilaikyta senovės teksto. <...>. Kas šiandien nauja, ryt bus visai paprasta, poryt jau sena“ (Jakštas 1923: 241–242).

EVANGELIKŲ LIUTERONŲ KATEKIZMAI

1883–1916 metais buvo išleisti tik 9 evangelikų liuteronų (protestantų) katekizmai ir jų pataisyti leidimai¹⁹. Visi jie išėjo ne Didžiojoje Lietuvoje. Be to, visuose katekizmuose galima pastebėti pagrindinį liuteronybės principą – skleisti tikėjimo tiesas gimtąja kalba.

1886 m. Tilžėje, kaip rašoma antraštiniame puslapyje, vienuoliktą kartą išleistas pataisytas *Dr. Mertino Luteraus mažasis katgismas, trumpai išguldytas. Iš wokiškos kalbos lietuviškai perstatytas per K. W. O. Glogau, Tilžės Vyskupą*²⁰ (3 pav.). Dvyliktas peržiūrėtas šio katekizmo leidimas išėjo 1905, taip pat 1911 metais. Karlo Vilhelmo Otto Glogau (1805–1875), Tilžės diecezijos superintendente, vertėjo, lietuvių tautosakos rinkėjo, G. Neselmano ir A. Šleicherio bendradarbio išverstas katekizmas 1855–1918 metais perspausdintas net šešiolika kartų, ir, anot D. Kauno, „įsivyravo mokyklose. Pirmojo leidimo tiražas buvo išpirktas per porą mėnesių“ (Kaunas 1996: 386).

Kas išvertė knygą *Dr. Mertino Luteriaus mažasis katgismas draug su trumpu išguldymu*²¹ (1883, 1898, 1913) iki pat šiol nėra žinoma. Spėjama, kad

¹⁸ A. Jakštas-Dambrauskas (1860–1938) – kunigas, teologas, mokslininkas, rašytojas, kritikas, spaudos leidėjas, įvairių visuomeninių draugijų narys, „vienas žymiausių XX a. pradžios ir Lietuvos Respublikos tautinės kultūros veikėjų“ (Stonienė 2006: 113).

¹⁹ Straipsnyje pavadinimai perrašyti lietuviškomis raidėmis.

²⁰ Tai Karaliaučiaus konsistorijos tarėjo ir rūmų pamokslininko, aktyvaus vokiečių spaudos darbuotojo G. B. Veiso (G. B. Weiss) parengto katekizmo *Dr. Martyno Lutherio mažasis katekizmas su trumpu komentarų (Dr. Martin Luthers Kleiner Katechismus nebst kurzer Auslegung)* vertimas. Būtent šis katekizmas padarė „didžiausią įtaką XIX–XX amžiaus pradžios mokomosioms knygoms“ (Kaunas 1996: 386).

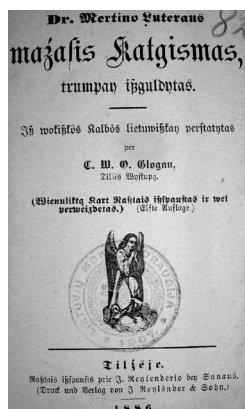
²¹ Tai antrasis minėto G. B. Veiso katekizmo vertimas.

vertėjas – F. Kuršaitis, nes katekizmo kalba kur kas geresnė nei K. V. O. Glogau katekizmo. Be to, jis išspausdintas Karaliaučiuje. Šis katekizmas 1863–1917 metais išleistas net aštuonis kartus, nors abiejų katekizmų turinys beveik vienodas (plačiau žr. Kaunas 1996: 387). 1903 m. *Mažasis katgismas draug su trumpu išguldymu* išspausdintas Bitėnuose.

1899 m. Tilžėje lietuvių kalba išleistas M. Liuterio *Didysis katgismas*. Iš vokiečių kalbos išvertė nežinoma moteris, gyvenusi Ragainės apskrityje. Nuo *Mažajo katgismo* šis skiriasi tuo, kad skirtas skaityti namie suaugusiems. Be to, tikėjimo dalykai pateikti ne klausimų ir atsakymų forma, kaip įprasta, bet loginio įrodinėjimo forma.

Skyrium minėtinas 1916 m. Petrapilyje išleistas *D. Martyno Liuterio Mažas katekizmas ir D. Jono Jokūbo Rambako Pamokslas apie išganymo davą* pirmą 24 klausimuose trumpai suglaustas potam 237 klausimuose plačiau išguldytas. Tai „jungtinis M. Lutherio ir J. J. Rambacho katekizmas“, pasižymėjęs liaudiškumu (Kaunas 1996: 387). Jis buvo pašalintas iš mokyklų, bet plito tarp surinkimininkų – ūkininkų, kurių namuose vykdavo visos apylinkės pamaldos. J. Jablonskis 1917 m. *Santaroje* (nr. 7) rašė, kad „mokyklai ir kultūros reikalui toks katekizmas, kaip šitas, yra tiesiog žalingas: čia ir kalba ir rašyba bjauriausia, čia ir įmanomo vaikui dvasios peno yra labai maža, čia ir galvojama visai vėjavaikiškai!...“ (Jablonskis 1933: 68). Pasak kalbininko, katekizmą išvertė siauraproty vokiečių kunigas, nemokąs lietuviškai, „ir išvertė bjauriausiai“ (ten pat). Jo manymu, šis katekizmas visai netinka mokyklai, nes tikybos ir doros mokslo vadovėlius reikia leisti gražiai, suprantama ir įmanoma kalba (Jablonskis 1933: 69).

3 pav. 1886 m. M. Liuterio katekizmas

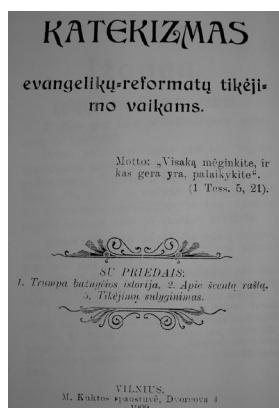

EVANGELIKŲ REFORMATŲ KATEKIZMAI

Lietuviškų evangelikų reformatų katekizmų, išleistų straipsnyje apžvelgiamuoju laikotarpiu, yra tik du. Per visą XIX amžių jų išleisti trys (1803, 1857 ir 1861).

Atgavus spaudą, 1909²² m. Vilniuje, M. Kuktos spaustuvėje, išspausdintas *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams* (4 pav.). Jį parengė kunigas Jonas Šepetys²³. Tai platesnis Heidelbergo katekizmo leidimas. Anot Arūno Baublio, „šis katekizmas kartu buvo pirmas kompaktiškai išleistas tikybos vadovėlis ir pirmas katekizmas, kurį parengė valstietiškos kilmės lietuvis kunigas“ (Baublys 1998: 35). Jis parašytas palyginti gražia, taisyklinga ir gryna lietuvių kalba. Barbarizmų nedaug, pvz.: *kielikas*, *gercogienė*, *pėtnyčia* ir kt.

4 pav. 1909 m. Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams

1916 m. Petrapilyje išspausdintas antras evangelikų reformatų katekizmas – *Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams*. Tai oficialus karo meto leidinys, kurį aprobavo karinė Petrogrado cenzūra 1916 m. rugsėjo 13 d. sprendimu. Nors autorius nenurodytas, manoma, kad tai J. Šepečio katekizmo leidimas. Šios knygelės struktūra nedaug kuo skiriasi nuo 1910 m. išleistos. „Šio katekizmo pasirodymas buvo reikšmingas įvykis, kuris rodė, kad ir nepalankiomis sąlygomis, toli nuo tėvynės, lietuviai evangelikai re-

²² Ant katekizmo viršelio nurodyti 1910 m., antraštiniame lape – 1909 m. (žr. 4 pav.).

²³ Jonas Šepetys (1867–1941) – evangelikų reformatų kunigas, Vilniaus parapijos superintendentas, aušrininkas, rūpinęsis lietuvių kalbos reikalais, redagavęs ir savo lėšomis leidęs pirmą reformatų religinį laikraštį *Pasiuntinys* (1907–1913 m.), taip pat reformatų žurnalą *Mūsų Žodis* (Kregždė 1978: 165, 177–179).

formatai neužmiršo savo svarbiausio uždavinio ir skyrė lėšų bei laiko vaikams ir jaunimui lavinti“ (Baublys 1998: 43).

Galima paminėti, kad 1936 m. pakartotinai išleistas kun. J. Šepečio parašytas katekizmas, taip pat 1943 m. A. Šerno parengtas *Heidelbergo katekizmas* (ištrauka ev.-ref. tikybos vaikams).

REIKŠMINĖS KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINŲ GRUPĖS

Šiame skyrelyje katekizmuose vartojami religijos terminai aptariami pagal reikšmę. Pavyzdžiai rinkti iš knygelių: *Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto versta* (1901), *Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokę su Lementorui ir Ministranturu* (1903), kun. Kazimiero Skrodzkie *Trumpas Katekizmas arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją* (1904), kun. J. Laukaičio *Mažasis Katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją* (1904), *Rankvedys Išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose* (1905)²⁴, kun. J. Šepečio *Katekizmo evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams* (1909 ir 1916 m.), vysk. K. Paltaroko *Tikybos mokslas* (Šv. Istorija ir Katekizmas) (1916). Šiuo straipsniu nesiekama išsamios analizės. Norima pateikti tik bendresnius pastebėjimus ir pagrindines reikšmines katekizmuose vartojamų terminų grupes. Teikiama įvairios kilmės vienažodžių ir sudėtinių terminų: ir grynai lietuviškų, ir tarptautinių, ir svetimų lietuvių kalbai. Skliaustuose nurodyta nelietuviškų terminų kilmė. Prie kai kurių tarptautinių terminų nenurodyta kalba tarpininkė. Prie senųjų skolinių kilmė taip pat nenurodoma. Nustatant kilmę remtasi *Lietuvių kalbos žodynu*, kuriame fiksuoti beveik visi straipsnyje minimi nelietuviški religijos terminai, išskyrus kai kuriuos tarptautinius žodžius²⁵, ir naujausiais tarptautinių žodžių žodynais.

Iš viso skiriama 13 religijos terminų reikšminių grupių. Be abejo, kiekvieną jų galima aptarti detaliau. Be to, jos vienaip ar kitaip susijusios.

Pagrindinės krikščionių tikėjimo tiesos, pvz.: *amžinasis gyvenimas*²⁶ KERTV¹ 3, KERTV² 3, TM 6 (plg. *gyvenimas amžinas* TFK 8); *atpirkimas* TM 82 (plg. *žmonių atpirkimas* TM 81); *atsikėlimas iš numiru-*

²⁴ Tai nėra įprastas katekizmas. Kaip rašoma *Prakalboje*, tai – rankvedis, iš kurio reikėtų mokyti „vaikelius rengiant prie pirmosios Komunijos“ (p. 5).

²⁵ Dauguma nelietuviškų religijos terminų *Lietuvių kalbos žodyne* žymimi „x“ ženklų ir vertinami kaip nevertotini bendrinėje kalboje.

²⁶ Pavyzdžiai pateikiami autentiška rašyba. Kai kurie svetimos kilmės terminai dabar nebavartojami. Jie turi lietuviškus atitikmenis.

siųjų TM 85, *prisikėlimas* TFK 8, *Kristaus iš numirusių prisikėlimas* KERTV¹ 20, *kūny iš numirusių prisikėlimas* KERTV¹ 7; *Kristaus kūnas* KERTV¹ 26, KERTV² 26 (gr. *Christos*), *tikras Jėzaus Kristaus kūnas* TM 122 (gr. *Iēsous* < hebr. *Ješūa* < *Jehôšūa*; gr. *Christos*), *tikras Jėzaus Kristaus [kraujas]* TM 122, *Kraujas Vieszpaties Jėzaus Kristaus* TFK 26, *Kristaus [Kraujas]* TM 122, *Švenčiausias Kraujas* TM 124; *nuodėmių atleidimas* KERTV¹ 6, KERTV² 6, TM 6 (taip pat *atleidimas griekų* KK 28 (lenk. *grzech*, rus. *грех*)); *išganymas* KERTV¹ 6, *iszganymas duszios* TFK 11; *apreiškimas* TM 71, *Dievo apreiškimas* TM 71, *Dievo apsireiškimas* KERTV¹ 4, KERTV² 4, *Dievo apvaizda* TM 76, *Dievo malonė* KERTV¹ 23, KERTV² 23, *Dievo rūstybė* KERTV¹ 14, KERTV² 14, *[Dievo] bausmė* KERTV¹ 14, KERTV² 14; *tikėjimas* TFK 11, KERTV¹ 6, KERTV² 6, TM 8, *duksingas tikėjimas* KERTV¹ 4, KERTV² 4 ir kt.

Religijos veikėjų pavadinimai, pvz.: *Dievas*²⁷ KERTV¹ 3, KERTV² 3, *Dievas Tėvas* TFK 7, TM 5, *Dievas Tėvas Visagalis* TM 5 (plg. *visagalin-tis Dievas Tėvas* KERTV¹ 7, KERTV² 7), *Viešpatis Dievas* TM 7, *Visagalis Dievas* TM 12, *Dievas Sunus* TFK 11, TM 6, *Dievas Trejybėje* TM 142; *Traicė (Trejybė)* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (lenk. *trójca*); *ganytojis* KERTV¹ 3, KERTV² 3, *Išganytojas* KERTV¹ 17, KERTV² 16, *Išganytojis Jezus Kristus* KERTV¹ 15, KERTV² 15; *pana Marija* KERTV¹ 7, KERTV² 7 ir kt. Taip pat šiai grupei galima priskirti ir tikinčiųjų, tikėjimą skleidžiančių ar netikinčių ir kt. asmenų pavadinimus, pvz.: *apaštalas* TFK 42, KK 23, KERTV¹ 27, KERTV² 26, TM 72 (lenk. *apostoł* < gr. *apostolos*), *Dievo vaikas* KERTV¹ 3, KERTV² 3, *eretikas* KK 22 (lot. *haereticus* < gr. *hairetikos*), *kardinolas* TM 87 (lot. *cardinalis*), *klebonas* TFK 24, KK 24 (lenk. *pleban* < lot. *plebanus* < *plebs*), *klierikas* TM 135 (lot. *clericus*), *nuodėmių klausytojas* TM 132, *popiežius* KK 22 (lenk. *papież* < *papa* < gr. *pappas*), *pranašas* KERTV¹ 27, KERTV² 26, *Tikintieji* KERTV¹ 26, KERTV² 26, *Vyskupas* KK 29 (lenk. *biskup*, *wiskup* < gr. *episkopos*) ir kt.

Skyrium minėtini antgamtinių būtybių pavadinimai, pvz.: *Dievas Šventoji Dvasia* TM 6 (plg. *Dievas dvasia* KK 11, *Dievas Dvasia Szventa* TFK 11), *Šventoji Dvasia* KERTV¹ 7, KERTV² 7, *angelas* KERTV¹ 46, KERTV² 45, TM 12 (sen rus. < gr. *angelos*, taip pat *aniolas* TFK 15 (lenk.

²⁷ Terminai *Dievas Tėvas*, *Dievas Sūnus* ir *Dievas Šventoji Dvasia* gali būti minėtini ir pagrindinių krikščionių tikėjimo tiesų grupėje, nes pirmoji svarbiausia tikėjimo tiesa, kurią reikia žinoti „dėl iszganymo duszios“; yra: *Tikiu, jog yra vienas Dievas trijose Asabose: Dievas Tėvas, Dievas Sunus ir Dievas Dvasia Szventa* (TFK 11).

aniol < lot. < *angelus* < gr. *angelos*)), *angelas sargas* TM 77, *arkangelas* TM 11 (taip pat *arkaniuolas* KK 10 (lenk. *archaniol* < lot. *archangelus* < gr. *archangelos*), *piktasis* KERTV¹ 45, KERTV² 44, *velnias* KERTV¹ 47, KERTV² 46 ir kt.

Religinių knygų ir tekstų pavadinimai, pvz.: *Biblija* KERTV¹ 5, KERTV² 5 (lot. *biblia* < gr. *biblion*), *Breviorius* LRKB 12 (lot. *breviarium*), *Evangelija* KERTV² 18, TM 83 (lenk. *ewangelia* < gr. *euangelion*), *Jėzaus Kristaus Evangelija* KERTV² 8, *katekizmas* KK 7 (lot. *catechismus* < gr. *katēchismos*), *Mišiolas* LRKB 12 (lenk. *mszał* < lot. *missale*), *Naujojo Įstatymo knyga* TM 71, *Pontifikalas* LRKB 12 (lot. *pontificale*), *Senojo Įstatymo knyga* TM 71, *Šventas Raštas* KERTV² 5 (plg. *Szventrasztis* TFK 16) ir kt.

Su tikėjimu susijusių veiksmy ir reiškinių pavadinimai, pvz.: *almužna* KK 29 (lenk. *jałmużna*), *apieka* KK 10 (brus. *aneka*, lenk. *opieka*), *atgaila* TM 10, plg. *Pakūta* MKV 7 (lenk. *pokuta*), *atgailos atlikimas* TM 133, *Dievo Sudas* TFK 17 (brus. *cyð*), *eiti spaviednės* TK 31 (lenk. *spowiedź*), *gailėsis už griekus* TFK 29, *išnaikinimas grieko pirmgimio* KK 28, *išpažintis* TM 131 (plg. *pasisakymas* TM 108, taip pat *spaviednė* KK 25), *krutinės mušimasis* TM 97, *meldimasis* TM 97, *nuodėmių pasakymas* TM 130, *nusižengimas įsakymui* TM 110, *paskutinio patepimo priėmimas* TM 134, *poterius kalbėti* TK 61 (plg. lenk. *pacierz*), *karonė* TFK 35 (lenk. *karanie*), *rūpestingas atminimas nusidėjimų* TFK 30, *sakramento priėmimas* TM 127, *žmogaus vedimas išganyman* TM 86 ir kt.

Sakramentų pavadinimai, pvz.: *atgailos sakramentas* TM 127, *dirmavonė* KK 29 (lenk. *bierzmowanie*; plg. *birmavonė* arba *padrūtinimas šventam tikėjime* MKV 7), *Kriškto Sakramentas* TFK 28 (lot. *sacramentum*), *Krikštas* MKV 7, *Kunigystė* KK 27, *Kuno ir Kraujo Sakramentas* TFK 37, *Moterystė* LRKB 99, MKV 7, *Pakutos Sakramentas* TFK 31, *Paskutinis Patepimas* KK 38, *sakramentas Dirmavonės* KK 29, *Sakramentas Paskutinio Patepimo* KK 38, *sakramentas Spaviednės* KK 32, *sutvirtinimo sakramentas* TM 120, *Szvecziausis Sakramentas* TFK 24, *Švenčiausiasis Altoriaus Sakramentas* TM 11 (lenk. *ołtarz* < lot. *altar* < *altus*, dar plg. lot. *alta ara*, *altaria*), *šventas krikštas* KERTV¹ 30, KERTV² 29 ir kt.

Nuodėmių ir ydų pavadinimai, pvz.: *apgaudinėjimas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *apsirijimas* TFK 10, *gėdiškasis gašlumas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *godulystė* KERTV¹ 34, KERTV² 34, MKV 8, *griekas pirmgimis* KK 12, *kerštas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *neapykanta* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *nečystata* MKV 8 (plg. lenk. *czystota*), *paleistuvystė* KERTV¹ 41, KERTV² 40,

pavydėjimas KERTV¹ 34, KERTV² 34, MKV 8, *piktažodžiavimas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *pyktis* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *puikybė* MKV 8, *rūstybė* MKV 8, *silpnybė* KERTV¹ 14, KERTV² 13, *šykštumas* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *tingėjimas* MKV 8, *tinginybė* KERTV¹ 14, KERTV² 13, *užmušimas* KERTV¹ 41, KERTV² 40, *vagystė* KERTV¹ 42, KERTV² 41, *žmogžudystė* KERTV¹ 42, KERTV² 41 ir kt.

Dorybių pavadinimai, pvz.: *dorybė (cnata)* TFK 11, *išmintis* TFK 11, *tikėjimas* KERTV¹ 6, KERTV² 6, *viltis* MKV 8, TFK 11, *meilė* MKV 8, *meilė Dievo* TFK 11, *dvasios [skaistybė]* TM 117, *kūno skaistybė* TM 117, *teisybė* TFK 11, *stiprybė* TFK 11, *prisitūrėjimas* TFK 11 ir kt.

Religinių apeigų pavadinimai, pvz.: *apiera Mišių šventų* KK 24 (lenk. *ofiera*; lenk. *msza* < lot. *missa*), *atnašavimas* TM 124, *Bažnyčios apeigos (arba ceremonijos)* TFK 40 (lot. *caerimonia*), *komunija* KK 30, KERTV¹ 33, KERTV² 32 (lot. *communio*), *Kristaus kūno ir kraujo auka* KERTV¹ 32, KERTV² 32, *Mišios šventos* KK 24, *Mišios* TM 7, *laidotuvės* LRKB 41, *pamokslas* KK 24, KERTV¹ 5, KERTV² 5, *procesija* LRKB 41 (lot. *processio*) ir kt.

Liturginių reikmenų pavadinimai, pvz.: *Dievo avinėlis* KERTV¹ 19, KERTV² 19, *Dievo stalias* TM 109, *duona* TFK 7, KK 30, KERTV¹ 31, KERTV² 31, TM 122, *grabas* KK 15 (brus. *zpoб*, lenk. *grób*), *kielikas* LRKB 48, KERTV¹ 31, KERTV² 31 (plg. lenk. *kielich*, vok. *Kelch*), *krapyla* LRKB 50 (lenk. *kropidło*, brus. *кранила*), *[pašvęstas] kryželis* TM 137, *kryžius* KERTV¹ 19, KERTV² 19, *kuopka* LRKB 49 (hibr., plg. brus. *кубок*, lenk. *kubek*), *monstrancija* LRKB 49 (lot. *monstrantia* < *monstrare*), *ostija* KK 30 (lot. *hostia*), *patena* LRKB 48 (lot. *patena*), *smilkytuvė* LRKB 51, šv. *aliejus* TM 134, *vynas* KERTV¹ 33, KERTV² 32 ir kt.

Švenčių, švenčiamų dienų ir kitų su religija susijusių laiko sąvokų pavadinimai, pvz.: *adventas* LRKB 105, KERTV¹ 39, KERTV² 38, TM 109 (lenk. *adwent*, lot. *adventus*), *dangunžengimo diena* KERTV¹ 40, KERTV² 39, *didžiasis ketvergias* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *чацверг*), *didžioji pėtnyčia* KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *пятніца*), *gavėnia* KERTV¹ 39, KERTV² 39 (brus. *гавенне*), *Grabnyčios* LRKB 108 (lenk. *gromnica*), *Kalėdos* KERTV¹ 39, KERTV² 38, *laikas dirnavonės* KK 29 (lenk. *biez-towanie*), *Nekalto Prasidėjimo šventė* TM 81, *numirusiųjų šventė* KERTV¹ 40, KERTV² 39, *Sekminės* KERTV¹ 40, KERTV² 39, šv. *Komunijos diena* TM 127 (lot. *communio*), *Velykos* KK 25, KERTV¹ 40, KERTV² 39 (brus. *вялік (дзень)*), *verbų nedėlia* KERTV¹ 39–40, KERTV² 39 (brus. *нядзе-ля*) ir kt.

Įvairių religinių vietų (taip pat ir bažnyčios administracinio suskirstymo) pavadinimai, pvz.: *atklanė* KK 15 (lenk. *otchłań*), *Bazilika* LRKB 15 (lot. *basilica* < gr. *basilikē*), *Bažnyčia* TFK 25, KK 19, TM 7, *čysčius* KK 37 (lenk. *czyściec*), *dangaus karalystė* TFK 12, TM 139, *dangus* KK 7, KERTV¹ 7, KERTV² 7, *Dievo karalystė* KERTV¹ 12, KERTV² 11, *Katedra* LRKB 15 (gr. *kathedra*), *klausykla* TM 132, *koplyčia* LRKB 17 (lenk. *kaplica* < lot. *capella*), *pragaras* KERTV¹ 7, KERTV² 7, *presbiterija* LRKB 18 (gr. *presbyterion*), *skaistykla* TM 92, *svietas* KERTV¹ 3, KERTV² 3 (brus. *csem*) ir kt.

Bažnytinių drabužių ir jų dalių pavadinimai, pvz.: *alba* LRKB 40 (lot. *alba*), *arnotas* LRKB 41 (lenk. *ornat* < lot. *ornatus*), *dalmatika* LRKB 42 (lot. *dalmatica* (*vestis*)), *humerala arba antpetinė* LRKB 40 (lot. *humerale*; dabar – *humeralas*), *kapa* LRKB 41 (lenk. *kapa* < lot. *cappa*), *komža* LRKB 41 (lenk. *komża* < lot. *camisia*), *stula* LRKB 41 (lenk. *stuła* < lot. *stola* < gr. *stolē*), *sutonas* LRKB 40 (pranc. *soutane* < it. *sottana*; dabar – *sutana*), *tijara* LRKB 46 (lot. *tiara* < gr. *tiara*; dabar – *tiara*), *tunika* LRKB 42 (lot. *tunica*) ir kt.

Taigi, kaip matyti iš pavyzdžių, religijos terminai – tai žodžiai ir žodžių junginiai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas, religijos veikėjus, taip pat antgamtinės būtybės, religines knygas ir tekstus, su tikėjimu susijusius veiksmus ir reiškinius, sakramentus, nuodėmes, ydas, dorybes, religines apeigas, liturginius reikmenis, bažnyčios (religines) šventes, švenčiamas dienas ir kitas su religija susijusias laiko sąvokas, įvairias religines vietas, bažnyčios administracinį suskirstymą ir bažnytinius drabužius, jų dalis ir kt. Tai sąvokos, turinčios ryšį su dvasine (religine, tikybos) sfera.

ISVADOS

1. Katekizmas – ypač svarbus Bažnyčios literatūros žanras. Jis moko suvokti krikščionybės pagrindus, jos moralines ir etines normas, kuriomis yra grindžiamas pats krikščionio gyvenimas. Per trisdešimt trejų metų laikotarpį (1883–1916 m.) išleista 86 katalikų ir 11 protestantų (9 evangelikų liuteronų ir 2 evangelikų reformatų) katekizmų. Spaudos draudimo laikotarpiu jie buvo leidžiami už Didžiosios Lietuvos ribų. Daugiausia katekizmai skirti vaikams ir jaunuoliams mokytis. Taigi jiems teko svarbus lietuviško elementoriaus, gimtosios kalbos ugdytojo vaidmuo. Anot A. Jakšto, „beveik kiekvienas žymesnis katechetas rūpinosi pasigaminti savąjį katekizmą. Tuo būdu katekizmų skaičius kasmet daugėjo; jų prirašyta ir išleista daugy-

bė – kiekvienas savotišku metodu, savotiška terminologija, savotišku planu“ (Jakštas 1923: 239). Be to, akivaizdu, kad katekizmų rengėjai matė esant reikalą aiškinti nelietuviškos kilmės terminus (ypač tarptautinius žodžius). Dažniausiai aiškindavo lietuvišku atitikmeniu – kartais vykusiu, kartais – ne. Daug terminų variantų.

2. Religijos terminai – tai žodžiai ir žodžių junginiai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas (*amžinasis gyvenimas, išganymas, tikėjimas*), religijos veikėjus (*apaštalas, eretikas, išganytojas, popiežius, vyskupas*), taip pat antgamtinės būtybės (*angelas, Dievas, Dvasia, velnias* ir kt.), religines knygas ir tekstus (*Biblija, Evangelija, Šventas Raštas*), su tikėjimu susijusius veiksmus ir reiškinius (*almužna, atgaila, išpažintis, poterius kalbėti*), sakramentus (*Krikštas, Kunigystė, Moterystė, Paskutinis Patepimas*), nuodėmes (*apsirijimas, paleistuvystė, žmogžudystė*), ydas (*puikybė, rūstybė, tingėjimas*), dorybes (*dorybė, išmintis, viltis, meilė*), religines apeigas (*atnašavimas, mišios, pamaldos, pamokslas, procesija*), liturginius reikmenis (*duona, ostija, smilkytuvė, vynas*), bažnyčios (religines) šventes, švenčiamas dienas ir kitas su religija susijusias laiko sąvokas (*adventas, gavėnia, Sekminės, Velykos*), įvairias religines vietas (*dangus, čysčius, pragaras, skaistykla*), bažnyčios administracinį suskirstymą (*bazilika, bažnyčia*), bažnytinius drabužius, jų dalis (*alba, arnotas, sutonas, tunika*) ir kt.

ŠALTINIAI

- TFK – Trumpasis Kun. Filochowskio katekizmas. Vaiszganto verstas. Antrą kartą išleistas, pataisytas, Vilnius, 1863 (įrašas pieštuku – Tilžė, 1901, trečia laida).
- KK – Katakizmai katalikiszki. Visureikalingiausi dėl vaikų ir žmonių praszcziokę su Lementoriu ir Ministranturu, Bitėnai, 1903.
- TK – K. Skrodzki. Trumpas Katekizmas arba Vadovėlis į gerą Spaviednę ir šv. Komuniją, Tilžė, 1904.
- MKV – J. Laukaitis. Mažasis Katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją, Vilnius, 1904.
- LRKB – Rankvedys Išguldymui Tikėjimo vidutinėse mokyklose. D. 3: Liturgika arba Išguldymas Apeigų Ry-mo-Katalikų Bažnyčios. Sudėjęs Mag. Šv. Theologijos Kn. D. Bončkovskis. Lietuviškai išvertė Kn. Julijonas Jasienskis, Vilnius, 1905.
- KERTV¹ – J. Šepetys. Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams: su priedais, Vilnius, 1909 (ant viršelio – 1910).
- KERTV² – J. Šepetys. Katekizmas evangelikų-reformatų tikėjimo vaikams, Petrapilis, 1916.
- TM – K. Paltarokas. Tikybos mokslas (Šv. Istorija ir Katekizmas), Petrapilis, 1916.

LITERATŪRA

- Baublys A. 1998: XIX–XX a. Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios lietuviški katekizmai. – *Renesanso ir reformos įtaka Mažajai Lietuvai*, Klaipėda, 24–45.
- Biržiška V. 1929: *Lietuvių bibliografija: Spaudos uždraudimo laikas (1865–1904 m.)*. D. 3, Kaunas.
- Biržiška V. 1935: *Lietuvių bibliografija*. D. 4 (1905–1914 m.). T. 1 (1905–1909 m.), Kaunas.

- Biržiška V. 1939: *Lietuvių bibliografija*. D. 4 (1905–1914 m.). T. 2 (1910–1914 m.), 1 sąs. (1910 m. ir I–IV d. papildymai), Kaunas.
- Jablonskis J. 1933: *Jablonskio raštai 2: Švietimo reikalai*. Red. J. Balčikonis, Kaunas.
- Jakštas A. 1923: *Mūsų Naujoji prozos literatūra (1904–1923)*. T. 2, Kaunas.
- Kaunas D. 1996: *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius.
- KEŽ 1997: *Knygotyra. Enciklopedinis žodynas*, Vilnius.
- KIŽ 1997: *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, Vilnius.
- Kregždė J. 1978: *Lietuvos Reformatų raštija: istorinė apžvalga*, Chicago.
- LB I 2006: *Lietuvos bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. T. 3. 1905–1917. Kn. 1. Knygos ir autoriniai smulkieji leidiniai, A–L, Vilnius.
- LB II 2006: *Lietuvos bibliografija. Knygos lietuvių kalba*. T. 3. 1905–1917. Kn. 2. Knygos ir autoriniai smulkieji leidiniai, M–Ž, Vilnius.
- LKŽ₆ 2005: *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*: elektroninis variantas www.lkz.lt, Vilnius.
- LLE 2001: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius.
- LTE 1981: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 8, Vilnius.
- LTSRB 1985: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 2. 1862–1904. Kn. 1, A–P. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- LTSRB 1988: *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba*. T. 2. 1862–1904. Kn. 2, R–Ž. Sud. E. Binkytė ir kt. Red. kol. V. Merkys ir kt. Ats. red. A. Lukošius, Vilnius.
- Merkys V. 1994: *Draudžiamosios lietuviškos spaudos kelias 1864–1904*, Vilnius.
- PV 2006: *Pasaulio vietovardžiai. Europa*, Vilnius.
- PV 2008: *Pasaulio vietovardžiai. Amerika*, Vilnius.
- Rimkutė A. 2006: *Religijos terminijos tvarkyba* Draugijoje. – *Terminologija* 13, Vilnius.
- RŽ 1991: *Religijotyros žodynas*, Vilnius.
- Stonienė V. 2006: *Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo (1864–1990)*, Vilnius.
- TŽŽ 2001: *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius.
- VaitkTŽŽ 2003: *Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius (e. leidimas).
- VLE IX 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 9, Vilnius.
- VLE XI 2007: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 11, Vilnius.

CATECHISMS FROM 1883–1916 AND SEMANTIC GROUPS OF TERMS OF RELIGION FOUND IN THEM

The catechism is a very important literary form of the Church. It teaches the basics of Christianity, its moral and ethic norms, which make the foundation for the life of a Christian. During the period of thirty three years (between 1883 and 1916) there were 86 Catholic and 11 Protestant (9 Lutheran and 2 Calvinist) catechisms published. During the period when printing in Lithuanian was prohibited catechisms were published outside the borders of Lithuania Major. Catechisms are mainly aimed at teaching children and youth, therefore they had an important role as primers in Lithuanian and as educators of the native language. According to A. Jakštas, “nearly every well-known catechist took care to prepare his own catechism. Thus the number of catechisms grew with every year; there were a lot of them written and published – each one in its own particular method, particular terminology and particular plan” (Jakštas 1923: 239). Furthermore it is obvious that compilers of catechisms had a need to explain terms of non Lithuanian origin (mostly international words). Most frequently such terms were explained using the Lithuanian equivalent – sometimes more, sometimes less successful. Variants of terms were abundant.

In this article terms of religion are considered to be words and combinations of words, which name the supernatural (*angelas* (angel), *Dievas* (God), *Dvasia* (Spirit),

velnias (devil)), rites (*atnašavimas* (sacrifice), *mišios* (Mass), *pamaldos* (service), *pamokslas* (sermon), *procesija* (procession)), actions related to religion (*atgaila* (penance), *išganymas* (salvation), *išpažintis* (confession)), Church celebrations (*Sekminės* (Whit Sunday), *Velykos* (Easter)), names of objects (*grabas* (coffin), *kielikas* (chalice), *ostiija* (host), *patena* (paten)), moral principles of the Christian life, behaviour to be avoided or to be followed (*atgailos atlikimas* (execution of penance), *gailestis už griekus* (repentance of sins), *išmalda* (pittance), *malda* (prayer), *tikėjimas* (faith)), religious books and texts (*Biblija* (Bible), *Evangelija* (Gospel)), sacraments (*Krikštas* (Baptism), *Kunigystė* (Holy Orders), *Moterystė* (Matrimony), *Paskutinis Patepimas* (Anointing of the Sick)), sins and their kinds (*apsirijimas* (gluttony), *godulystė* (greed), *vagystė* (stealing), *žmogžudystė* (killing)) and names of persons (*apaštalas* (apostle), *eretikas* (heretic), *išganytojas* (Saviour), *popiežius* (Pope), *vyskupas* (bishop)) and other.

Gauta 2008-12-01

Aušra Rimkutė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: ausrar@lki.lt